

IV. PSICHOLOGIJA

ASMENŲ, PADARIUSIŲ TURTINIUS IR SMURTINIUS NUSIKALTIMUS, ASMENYBĖS BRUOŽŲ PALYGINIMAS

Renata Mackonienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Psichologijos katedra
Ateities 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4620
Elektroninis paštas renata.mackoniene@gmail.com

Prof. dr. Rita Žukauskienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Psichologijos katedra
Ateities 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas (8 5) 271 4620
Elektroninis paštas rzukausk@mrni.eu

Pateikta 2010 m. kovo 10 d.

Parengta spausdinti 2010 m. kovo 19 d.

Santrauka

Vykdoma nusikalstama veikla jau ilgą laiką domisi įvairių šalių mokslininkai, atliekama nemažai tyrimų, kuriuose analizuojamas tam tikros nusikalstamos veiklos ir nusikalstančiojo asmenybės ryšys. Straipsnyje analizuojami smurtinius ir turtinius („baltųjų apykaklių“) nusikaltimus padariusių asmenų asmenybės bruožai, nustatyti naudojant NEO PI-R klausimyną. NEO PI-R klausimynas buvo pateiktas 85 bausmę atliekantiems asmenims, iš kurių 34 yra padarę turtinį ir 51 – smurtinį nusikaltimą. Palyginus tiriamųjų grupių NEO PI-R klausimyno skalių įverčius paaiškėjo, jog Atvirumo patyrimui (O), Ekstraversijos (E), Sąmoningumo (C) skalių, Jausmų (O3), Veiklos (O4), Aktyvumo (E4), Kompetencijos (C1) ir Savidrausmės (C5) subskalių turtinių nusikaltėlių įverčiai aukštesni nei smurtinių.

Palyginus abi tiriamųjų grupes su bendrąja populiacija paaiškėjo, jog daugiausia mažai ir vidutiniškai nuo bendrosios populiacijos besiskiriančių skalių turi turtinius nusikaltimus padarę asmenys. Tarp bendrosios populiacijos ir smurtinius nusikaltimus padariusių skirtumas irgi pastebimas, tačiau ne toks ryškus.

Pagrindinės sąvokos: asmenybės bruožai, smurtiniai nusikaltimai, turtiniai nusikaltimai, Penkių faktorių modelis, NEO PI-R.

Įžanga

Nusikaltusio žmogaus asmenybė – įvairiais aspektais analizuojama sąvoka. Ją nagrinėja ne tik psichologai, bet ir teisininkai, sociologai, kurie nagrinėja baudžiamojo proceso, kriminologijos, kriminalistikos problemas. Teisės psichologijai ši problema ypač svarbi, kai siekiama nustatyti, kokie išskirtiniai asmenybės bruožai būdingi tam tikrus nusikaltimus padariusiems asmenims, lyginant juos su bendrajai populiacijai būdingais asmenybės bruožais.

Asmenybės struktūros arba jos taksonomijos klausimai buvo pradėti nagrinėti jau XX a. trisdešimtųjų metų pradžioje, kai G. Allportas išleido savo knygą apie asmenybę ir jos psichologinę interpre-

tacija. Nuo to laiko prasidėjo diskusijos, svarstymai dėl asmenybės bruožų ryšio su žmogaus elgesiu. Paskutiniu metu atliekant tyrimus pateikiama įtikinamų įrodymų apie asmenybės bruožų ryšį su pačiomis įvairiausiomis asocialaus, kriminalinio arba delinkventinio elgesio formomis (Listwan, 2007; Miller, 2003). Lietuvoje apie smurtinių nusikaltėlių asmenybės ypatumus tyrimų yra mažai. Taip pat nedaug tyrimų atlikta su turtiniais arba taip vadinamais „baltųjų apykaklių“ nusikaltėliais.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą (10 str.) nusikalstama veika skiriama į nusikaltimus ir baudžiamus nusižengimus. Šiame darbe kalbėsime apie pirmąją rūšį, kuri numato laisvės atėmimo bausmę, skirtingai nuo baudžiamųjų nusižengimų, nesusijusių su laisvės atėmimu, išskyrus areštą. Taigi Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (BK, 11 str.) nusikaltimą apibrėžia kaip pavojingą, įstatymais uždraustą veiką (veikimą arba neveikimą), už kurią numatyta laisvės atėmimo bausmė. Smurtas suvokiamas kaip tyčinis, valingas, sąmoningas jėgos panaudojimas siekiant padaryti žalą kitam asmeniui (Fisher, 1999; Žukauskienė, 2003). Smurtiniu nusikaltimu laikoma pavojinga veikla, kuria buvo tyčia, sąmoningai atimta kito asmens gyvybė, sunkiai ar nesunkiai sutrikdyta žmogaus sveikata, pasikėsinta į seksualinio apsisprendimo laisvę arba neliečiamumą. Taigi smurtiniais nusikaltimais yra laikomi tyčiniai nužudymai, tyčiniai sunkūs ir nesunkūs sveikatos sutrikdymai, išžaginimai, seksualiniai prievartavimai.

Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. užregistravo daugiau negu 71 tūkst. nusikalstamų veiklų. Turtiniai nusikaltimai sudaro beveik trečdalį visų užregistruotų nusikaltimų. Taigi Lietuvoje turtiniai nusikaltimai sudaro nemažą dalį visų užregistruotų nusikaltimų. Prie turtinių nusikaltimų priskiriami: vagystės, plėšimai, turto prievartavimas, sukčiavimas, turto pasisavinimas, turto iššvaistymas, turto sugadinimas ir kiti. Šiame darbe nagrinėsime siauresnę visų turtinių nusikaltimų rūšį – „baltųjų apykaklių“ nusikaltimus – aukštesnio socialinio ekonominio sluoksnio daromi pažeidimai, susiję su žmonių profesine veikla, kompetencija, įgaliojimais. Tai nesmurtiniai nusikaltimai. Apgaudinėdamas, sukčiaudamas, gudraudamas nusikalstantysis siekia finansinės naudos. Nusikaltimai, susiję su apgaule, melavimu, slėpimu arba kt., bet ne jėgos panaudojimu (Babachinaitė, 2006; Blickle ir kt., 2006; Henry, 2001). Plėšimus ir turto prievartavimus įvykdę asmenys tyrime nedalyvavo.

Šio tyrimo tikslas – palyginti turtinius ir smurtinius nusikaltimus darančių asmenų asmenybės savybes, remiantis penkių faktorių modeliu (PFM; *Five-Factor Model, FFM – angl.*), kitaip dar vadinamu „Penketu svarbiausių“ (*Big Five – angl.*), kuris penkias asmenybės bruožų dimensijas – Neurotizmą, Ekstraversiją, Atvirumą patyrimui, Sutariamumą ir Sąmoningumą sujungia į bendrą asmenybės struktūrą aprašančią schemą (McCrae, 1997). Šiuo metu plačiai pasaulyje žinomas NEO PI-R asmenybės klausimynas – tai specifiškai PFM empiriniam tyrinėjimui sudarytas klausimynas, kurį ir naudojame šiame tyrime.

Asmenybės bruožų ryšys su nusikalstamu elgesiu

Vienas žinomiausių mokslininkų, tyrinėjusių asmenybės bruožų ryšį su nusikalstamu elgesiu, yra H. Eysenckas. Jis analizavo 700 asmenų, atliekančių bausmę kalėjime, asmenybės bruožus, siekdamas nustatyti, kaip neurotizmas, ekstraversija ir psichotizmas yra susiję su asmens nusikalstamu elgesiu. S. Eysenckas ir H. Eysenckas (1977) nustatė, jog žmonės, kurių aukšti ekstraversijos įverčiai, dažnai jaučia „sensorinį badą“ ir jų elgesys orientuotas į naujų bei aštrių nuotykių paiešką. Taip pat jis nurodė, jog neurotiškumas susijęs su kriminaline veikla. Jo nuomone, asocialiai besielgiantis žmogus greičiausiai bus ekstravertas, emociškai nestabilus, bus aukštas jo psichotizmo lygis. S. Listvano ir kt. (2007) tyrimuose taip pat rastas ryšys tarp psichotizmo ir kriminalinio elgesio. Nustatyta, kad žmonės, kurių aukšti psichotizmo įvertinimai, yra agresyvūs, nedisciplinuoti, žiaurūs, nedėmesingi kitiems ir jų poreikiams, nesirūpina aplinkiniais bei dažniausiai nejaučia kaltės jausmo. Jie taip pat atrodo neprotingai drąsūs. Jiems patinka viskas, kas yra keista ir neįprasta.

P. Aleixo ir C. Norrisas (2000) analizavo 101 jauno nusikaltėlio asmenybės bruožus ir patvirtino H. Eysencko teiginį apie aukštą nusikaltėlių ekstraversijos ir psichotizmo lygį. Tačiau jiems pavyko įrodyti, jog neurotizmas nėra susijęs su delinkventiniu elgesiu. Autoriai pažymi, jog toks rezultatas galėjo būti gautas todėl, jog H. Eysencko originali hipotezė numatė neurotizmo lygį kaip svarbų nusikalstamos veiklos pranašautoją suaugusiųjų tarpe, o minėtas tyrimas buvo atliktas su nusikalstančiais jaunuoliais.

Pastaraisiais metais analizuojant turtinius ir smurtinius nusikaltimus darančių asmenų asmenybės bruožus, remiamasi penkių faktorių modeliu. Pavyzdžiui, M. Ashtonas ir K. Lee (2004) atlikę „tamšiosios triados“ (Psichopatija, Makiavelizmas¹, Narcisizmas) tyrimą pastebėjo, jog psichopatija ir klasingumas turi vidutinę neigiamą koreliaciją su NEO PI-R klausimyno Sutariamumo skale. Narcisizmas

¹ Makiavelizmas – manipuliacijos kitais žmonėmis, siekiant egoistinių tikslų

teigiamai koreliavo su Ekstraversijos skale. G. Gudjonssonas ir J. Sigurdssonas (2000) tyrė tris nusikaltėlių grupes: smurtinius, seksualinius nusikaltėlius – prievartautojus bei vaikų tvirkintojus. Jų tyrimo rezultatai parodė, jog smurtinių nusikaltėlių aukštesni ekstraversijos įverčiai, nei abiejų kitų seksualinių nusikaltėlių grupių. Seksualinių nusikaltėlių žemesnis ekstraversijos lygis, nei smurtinių nusikaltėlių. Seksualinius nusikaltėlius pagal penkių faktorių modelio NEO PI-R klausimyną tyrusios S. Simanauskaitė ir R. Žukauskienė (2003) nustatė, jog jų neurotiškumo rodikliai, palyginti su nenusikaltusiais žmonėmis, yra aukšti, ypač depresiškumo, o ekstraversijos skalės įverčiai – maži.

G. Bliškė su bendraautorais (2006) Vokietijoje atliko tyrimą, kurio metu lygino turtinius nusikaltimus padariusius su nenusikaltusiais žmonėmis, tarnautojais. „Baltųjų apykaklių“ nusikaltėlių elgesio savikontrolė buvo žemesnė nei kontrolinės grupės. Ir, priešingai nei buvo manyta, sąžiningumo rodiklis „baltųjų apykaklių“ nusikaltėlių buvo aukštesnis nei nusikaltimo nepadariusių tarnautojų.

O. Johnas (1999) taikydamas interviu metodą ištyrė 30 už turtinius nusikaltimus nuteistųjų ir pagal jų asmenybės bruožus suskirstė šiuos asmenis į dvi grupes. Pirmai grupei priskirti žmonės, kurie labai ryžtingai nusiteikę siekti karjeros dėl savęs ir savo vaikų. Jie nori bendrauti, būti tarp tų, kurie yra aukščiau už juos ir užima geresnes pareigas bei geresnis jų socialinis statusas. Antrai grupei priskirti tie, kurie griežtai apibrėžia savo darbo, laisvalaikio ir namų, šeimos gyvenimo zonas. Dažniausiai jų antroji pusė net nenumano kaip sutuoktinis(ė) vadovauja savo kompanijai, kokius metodus taiko tikslams siekti. Jiems pasireiškia emocinė deprivacija arba, kitaip tariant, emocinis skurdumas. O tai lemia, kad tikslų jie siekia negailestingais kitiems būdais. Siekdami užsibrėžtų tikslų jie turi polinkį rizikuoti.

Tokie pastebėjimai patvirtinti ir S. Shapiro (1990) tyrimais. Jis nustatė, kad turtiniai nusikaltėliai yra nepakantūs normalaus arba netgi aukšto intelekto žmonės. Jie nori greitų rezultatų ir dėl to elgiasi labai rizikingai. Savo susijaudinimo būseną jie siekia pratęsti ir rinkos žaidimuose, bandydami pergudrauti savo konkurentus. Dažnai jie negailestingi ir stokoja rūpestingumo kitiems žmonėms. A. Caspi ir kt. (1994) nustatė, jog turtinis nusikaltėlis yra labiau „socialiai išdidus“, negu doras, nenusikalstantis verslininkas. Jis nekreipia dėmesio į kitų nuomonę, yra netolerantiškas, neatsakingas. Autorius teigia, kad esant toms situacijoms, kuriose sąžiningas arba įstatymų besilaikantis verslininkas išreiškia pozityvias emocijas, savidrausmę, žmonių tarpusavio santykių įsisąmoninimą, ekonominiai nusikaltėliai išreiškia priešingas reakcijas. Ekonominius nusikaltimus darantiems asmenims pasireiškia priešingos neigiamos emocijos, disciplinos stoka, nukrypimas nuo normų arba net jų nebuvimas bei neįautrumas ir abejingumas kitiems žmonėms.

R. Collinso ir G. Schmidto (Shapiro, 1990) Jungtinėse Amerikos Valstijose atliktas tyrimas parodė, jog ekonominius nusikaltimus darantys „baltųjų apykaklių“ nusikaltėliai yra labiau hedonistiniai nei nenusikalstantys panašų darbą dirbantys asmenys. Tai patvirtina idėją, jog tokie žmonės siekia malonumo savo gyvenime ir didelė tikimybė, jog jie pasinaudos pasitaikiusia proga nelegaliai „pasidaryti“ pinigų. Taip pat tyrimu patvirtinta hipotezė apie „baltųjų apykaklių“ nusikaltėlių narcistinius polinkius. Jų narcistiniai poreikiai buvo stipresni, negu nenusikalstančių vadybininkų. Taip pat jų mažesnė elgesio kontrolė, nei kitos grupės atstovų. Priešingai nei buvo tikimasi, sąžiningumo lygis „baltųjų apykaklių“ nusikaltėlių buvo didesnis, negu nenusikalstančių vadybininkų.

T. Alalehto (2003) atliktu interviu grįstu tyrimu nustatyta, jog ekonominei kriminalinei veiklai tinkančio asmens geri socialiniai įgūdžiai, įskaitant dvasingumą, kalbumą, spontaniškumą – visi minėtieji bruožai parodo žmogaus nuolatinį budrumą ir taip vadinamą gerąją jo pusę. Mažiausiai šiai nusikaltimo sričiai tinkantis verslininkas – sunkiai sugyvenamas ir socialinių įgūdžių stokojantis žmogus. Šiurkštūs bendraujant su kitais, įtarūs, pavydūs, kupini pykčio ir irzlumo žmonės, autoriaus nuomone, neatsiduria šioje nusikalstamos veiklos grupėje.

G. Blicke nuomone (2006), priešingai nei smurtinius nusikaltimus padarantieji, ekonominius nusikaltimus padarantis asmuo socialiai yra atviras. Jis mėgaujasi būdamas apsuptyje aukštuomenės narių, dalyvaudamas aukšto statuso klubų veikloje. Pasitaikius progai parodo savo aiškų tikslą ir, kad kryptingai jo siekia. Dažniausiai toks žmogus laikosi stebėtojo pozicijos. Toks asmuo moka gerai manipuliuoti, jam patinka statusą įrodantys simboliai: prabangus automobilis, brangus laikrodis ir kita.

Taigi užsienio šalyse atliktais tyrimais nustatytas asmenybės bruožų ryšys su ekonominiiais nusikaltimais. Jau atlikti tyrimai leidžia teigti, jog pagal asmenybės bruožus galima atskirti nusikaltėlius, darančius smurtinius nusikaltimus, nuo kitokio pobūdžio nusikaltimus darančių nusikaltėlių. Tuo tarpu Lietuvoje stokojama tyrimų, kuriuose būtų lyginama, kaip ekonominius nusikaltimus darančių asmenų nusikalstamoji veikla susijusi su jų asmenybės bruožais ir kuo skiriasi smurtinius bei turtinius nusikaltimus padariusių asmenų asmenybės bruožai ir kaip nusikaltimus padariusių asmenų bruožai skiriasi nuo bendros populiacijos asmenybės bruožų įverčių. Todėl šiame tyrime siekiama nustatyti, kokiais išskirtiniais asmenybės bruožais pasižymi smurtinius ir turtinius nusikaltimus padariusių asmenų asmenybės bruožai, palyginti juos su šiais bendrajai populiacijai būdingais bruožais.

Metodika

Dalyviai. Tyrime dalyvavo 34 už turtinius ir 51 už smurtinius nusikaltimus nuteisti bei bausmę atliekantys asmenys. Turtinių nusikaltėlių grupei buvo priskirti asmenys, kurie nepanaudodami jėgos siekė finansinės naudos – „baltųjų apykaklių“ nusikaltimai. Smurtinių nusikaltėlių grupei buvo priskirti asmenys, atliekantys bausmę už tyčinį nužudymą, tyčinį sunkų arba nesunkų sveikatos sutrikdymą, išžaginimą, seksualinį prievartavimą.

Turtinius nusikaltimus padariusių asmenų 44 proc. buvo 30 – 40 metų amžiaus, 18 proc. – jaunesni negu 30 metų, taip pat 18 proc. buvo 49 – 50 metų amžiaus ir 20 proc. – vyresni nei 50 metų amžiaus. Jauniausias bausmę atliekantis už turtinį nusikaltimą žmogus buvo 23 metų, o vyriausias – 55 metų. 22 proc. tyrime dalyvavusių smurtinių nusikaltėlių buvo jaunesni negu 30 metų amžiaus, 35 proc. buvo 30 – 40 metų amžiaus, 31 proc. – 40 – 50 metų ir 12 proc. tiriamųjų – vyresni negu 50 metų. Iš jų jauniausias – 23 metų, o vyriausias – 62 metų. Bendras tiriamųjų amžiaus vidurkis – 38 metai.

Gauti abiejų grupių rezultatai lyginami su bendrosios populiacijos asmenybės bruožų įverčiais, remiantis R. Žukauskienės ir R. Barkauskienės (2006) atlikto tyrimo, kuriame buvo analizuojami lietuviškosios NEO PI-R versijos psichometriniai rodikliai, duomenimis.

Tyrimo metodika. Tyrime remtasi Penkių faktorių modelio (Goldberg, 1992) pagrindu sukurta NEO PI-R (angl. *Revised NEO Personality Inventory*, Costa ir McCrae, 1992) metodika. NEO PI-R yra savistaba grįstas klausimynas, skirtas įvertinti normalias asmenybės dimensijas. Klausimynas turi 240 teiginių, kurie įvertinami penkių balų skalėje. Tiriamasis pažymi atsakymą, labiausiai atitinkantį jo sutikimą dėl tam tikro teiginio arba prieštaravimą: „Visiškai sutinku“, „Nesutinku“, „Negaliu apsispręsti“, „Sutinku“ arba „Visiškai sutinku“. NEO PI-R pateikia visų penkių domenų – neurotizmas (N), ekstraversija (E), atvirumas patyrimui (O), sutariamumas (A), sąmoningumas (C) – įvertinimą. Kiekvienas jų vertinamas 48 teiginiais. Kiekviena dimensija atitinkamai sudaryta iš 6 smulkesnių žemesniojo lygio bruožų subskalių (angl. *facet*), kurių kiekviena įvertinama 8 teiginiais.

Kadangi tyrimo metodika buvo taikoma nuteistųjų imtyje, patikrinome NEO PI-R klausimyno skalių patikimumą. Pirmoje lentelėje pateikiami skalių Cronbach alpha koeficientai. Testą galima laikyti patikimu, kai skalės Cronbach alpha reikšmė ne mažesnė nei 0,70. Kaip matome, visų skalių patikimumo įverčiai patikimi ir pakankami, kad skales galima būtų naudoti statistinei analizei.

1 lentelė. NEO PI-R skalių Cronbach alfa koeficientai

NEO PI-R skalės	Cronbach alpha
Neurotizmas (N)	0,881
Ekstraversija (E)	0,858
Atvirumas patyrimui (O)	0,740
Sutariamumas (A)	0,741
Sąmoningumas (C)	0,878

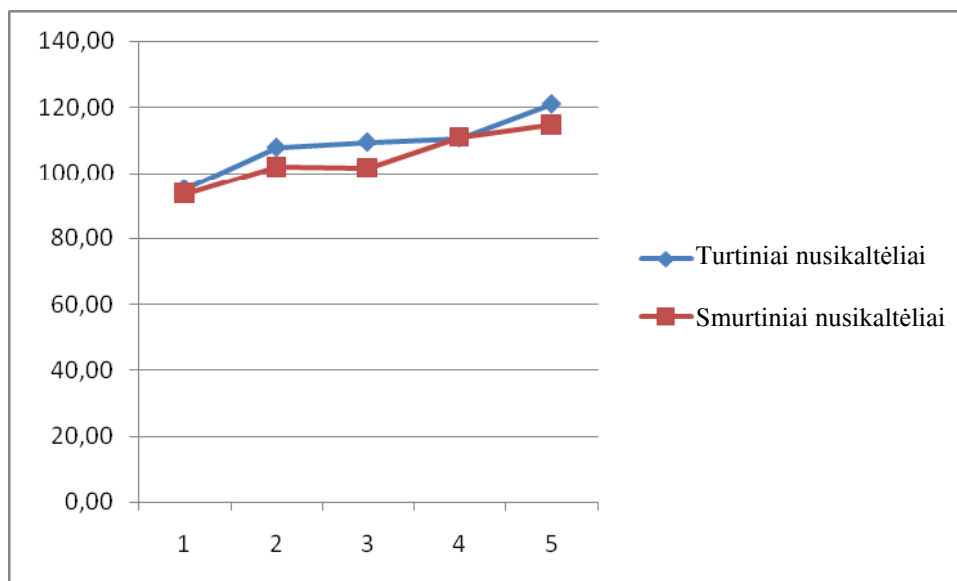
Tyrimo eiga. Tyrimas buvo atliekamas Kauno Pravieniškių gydymo ir pataisos namuose, Vilniaus Lukiškių tardymo izoliatoriuje – kalėjime, bei Vilniaus 1-uose pataisos namuose. Dėl tyrimo mirtose įstaigose iš anksto buvo susitarta su pataisos namų ir kalėjimo vadovais. Tyrime dalyvavę kaliniai buvo atrinkti pagal jų asmenines bylas (atsižvelgiant į įvykdytos nusikalstamos veiklos pobūdį). Gavus kiekvieno respondento sutikimą dalyvauti tyrime, kiekvienas jų buvo supažindintas su tyrimo tikslu ir jo atsakymų konfidencialumu. Visi tyrime dalyvavę asmenys buvo informuoti, kad turi teisę atsisakyti dalyvauti tyrime. Atsakymų laikas nebuvo ribojamas. Tyrimas buvo atliekamas 2009 m. sausio – kovo mėnesiais.

Tyrimo rezultatai

Smurtinius ir turtinius nusikaltimus padariusių asmenų palyginimas

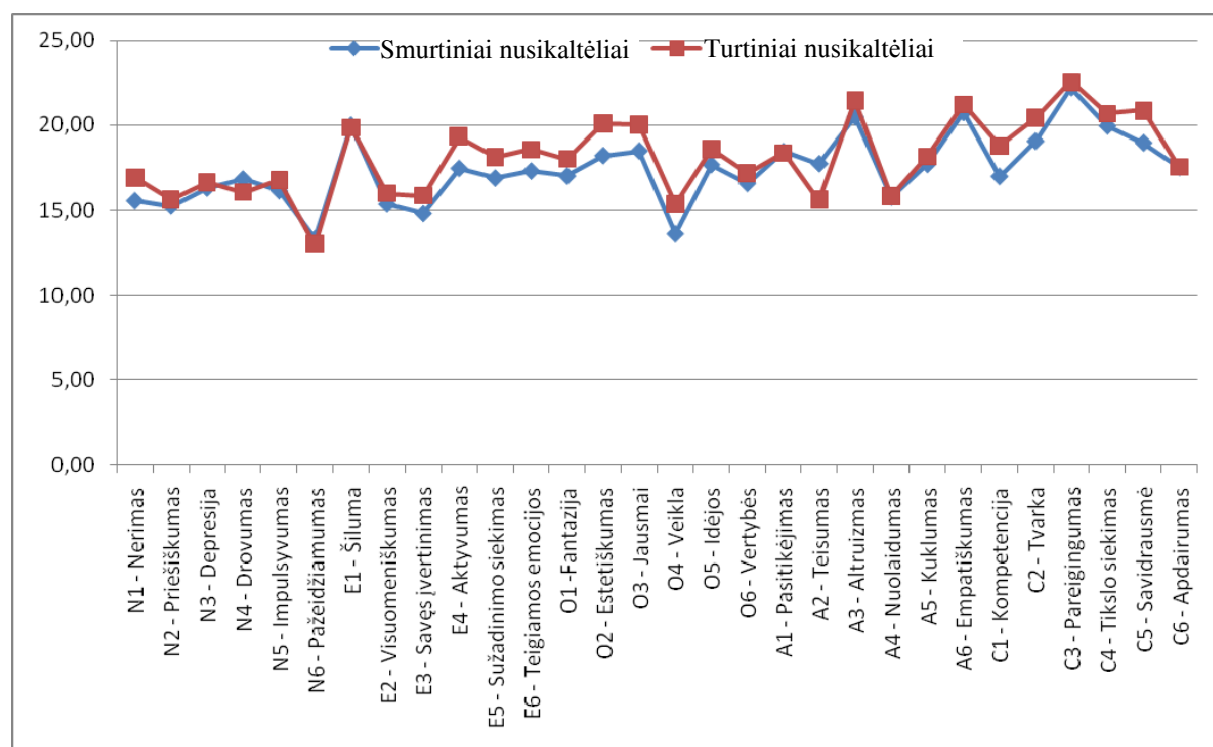
Palyginome dviejų tiriamųjų grupių, smurtinius ir turtinius nusikaltimus padariusių, subskalių vidurkius. Lyginome dviejų nepriklausomų imčių vidurkius – Stjudento t kriterijus. Abiejų grupių vidurkių palyginimas pateikiamas 1 paveiksle.

Turtinius ir smurtinius nusikaltimus padariusių asmenų klausimyno skalių vidurkiai skiriasi, tačiau statistiškai reikšmingas skirtumas tik vienoje skalėje – Atvirumo patyrimui (O) skalėje ($t = -2,33$; $p = 0,022$). Atvirumas patyrimui (O) labiau būdingas turtinius nusikaltimus padariusiems nusikaltėliams. Visų kitų skalių skirtumas yra nežymus ir statistiškai nereikšmingas.

1 pav. Turtinių ir smurtinių nusikaltėlių grupių vidurkių palyginimas (įverčiai balais)
 (1 – Neurotizmo skalė (N), 2 – Ekstraversijos (E), 3 – Atvirumas patyrimui (O),
 4 – Sutariamumas (A), 5 – Sąmoningumas (C))

Turėdami rezultatus apie skalių vidurkių skirtumus palyginome smurtinius ir turtinius nusikaltimus padariusių nusikaltėlių grupių subskalių vidurkius. Kiekvieną klausimyno skalę sudaro šešios subskalės. Neurotizmo (N) skalės subskalių vidurkių skirtumai labai nežymūs ir statistiškai reikšmingų nerasta. Ekstraversijos skalės (E) subskalių nežymūs skirtumai išryškėja, tačiau statistiškai reikšmingas yra tik vienas. Statistiškai reikšmingai skiriasi Aktyvumo (E4) subskalės įverčiai ($t = -1,84$; $p = 0,049$). Aktyvumas (E4) yra labiau būdingas turtinius nusikaltimus padariusiems nusikaltėliams.

2 pav. Turtinių ir smurtinių nusikaltėlių grupių klausimyno subskalių vidurkių palyginimas (įverčiai balais)

Atvirumo patyrimui skalės (O) subskalių statistiškai reikšmingi skirtumai yra tokie: turtinius nusikaltimus padariusių asmenų Jausmai (O3) subskalės įverčiai didesni nei padariusių smurtinius ($t = -1,90$; $p = 0,048$). Veiklos (O4) subskalės grupių vidurkiai taip pat skirtingi. Ir vėl antrosios tiriamųjų grupės (turtinių nusikaltėlių) aukštesni įverčiai nei pirmosios ($t = -2,19$; $p = 0,031$). Visų kitų subskalių skirtumai yra nežymūs ir statistiškai nereikšmingi. Palyginus Sutariamumo skalės (A) subskalių vidurkius paaiškėjo, jog vidurkių skirtumai yra labai neryškūs, statistiškai reikšmingų skirtumų nerasta. Palyginus penktosios, Sąmoningumo skalės (C), subskalių vidurkius paaiškėjo, jog turtinių nusikaltėlių Kompetencijos (C1) subskalės vidurkio įvertis didesnis nei smurtinių nusikaltėlių ir skirtumas yra statistiškai reikšmingas ($t = -1,72$; $p = 0,046$). Buvo nustatytas skirtumas ir kitoje subskalėje – Savidrausmė (C5). Šios subskalės vidurkis taip pat pasirodė aukštesnis turtinius nusikaltimus padariusių asmenų ($t = 1,70$; $p = 0,048$). Skirtumas yra statistiškai reikšmingas.

Visas subskalių vidurkių palyginimo vaizdas pateikiamas 2 paveiksle. Taigi lyginant NEO PI-R skalių vidurkius, statistiškai reikšmingų skirtumų nerasta. Lyginant klausimyno subskalių vidurkių įverčius, buvo pastebėti keli statistiškai reikšmingi skirtumai: Aktyvumo (E4), Jausmų (O3), Kompetencijos (C1) bei Savidrausmės (C5).

Tiriamųjų grupių palyginimas su bendra populiacija

Lygindamos nusikaltėlių klausimyno skalių vidurkius su bendra populiacija rėmėmės R. Žukauskienės ir R. Barkauskienės (2006) atlikto tyrimo, kuriame analizuoti lietuviškosios NEO PI-R versijos psichometriniai rodikliai, duomenimis bei rezultatais. Skirtumai tarp nusikaltėlių ir bendrosios populiacijos buvo analizuojami pasitelkus efekto dydį, Coheno d reikšmę. Cohenas d apskaičiuojamas pagal formulę, pagal kurią skirtumas tarp dviejų vidurkių padalijamas iš standartinio nuokrypio:

$$d = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{s}$$

Coheno d efekto dydis nuo 0.2 iki 0.3 laikomas mažu, apie 0.5 – vidutiniu, o daugiau negu 0.8 – dideliu efektu (Cohen, 1988).

Palyginus smurtinių nusikaltėlių ir bendrosios populiacijos tiriamųjų NEO P-R klausimyno skalių ir subskalių vidurkius paaiškėjo, jog Neurotizmo (E), Sutariamumo (A) ir Sąmoningumo (C) skalių reikšmės nesiskiria. Bendrosios populiacijos ir smurtinius nusikaltimus padariusių Ekstraversijos (E) ir Atvirumo patyrimui (O) skalėse pastebimas mažas skirtumas. Palyginti mažas skirtumas Visuomeniškumo (E2), Veiklos (O4), Kompetencijos (C1) bei Tvarkos (C2) subskalėse. Didžiausias ir vidutinis skirtumas Teigiamų emocijų (E6) subskalėje. Bendrosios populiacijos įverčiai didesni, nei smurtinius nusikaltimus padariusių. Pažeidžiamumo (N4) subskalėje nustatytas vidutinis skirtumas. Šioje skalėje smurtinių nusikaltėlių įverčiai aukštesni.

Palyginus turtinių nusikaltėlių ir bendrosios populiacijos NEO P-R klausimyno skalių vidurkius paaiškėjo, kad pastebimas mažas skirtumas Sąmoningumo (C) skalėje, o vidutiniai skirtumai yra šiose jos subskalėse: Tvarkos (C2), Tikslų siekimo (C4) bei Savidrausmės (C5). Turtinių nusikaltėlių Sąmoningumo skalės įverčiai didesni, nei bendrosios populiacijos. Palyginus turtinių nusikaltėlių ir bendrosios populiacijos duomenis, rastas mažas Ekstraversijos (E) skalės šių subskalių skirtumas: Šilumos (E1), Visuomeniškumo (E2), Aktyvumo (E4), Sužadino siekimo (E5) bei Teigiamų emocijų (E6). Lyginant abi grupes, mažas skirtumas pastebimas Neurotizmo (N) skalėje, Depresijos (N3) ir Impulsyvumo (N5) subskalėse. Palyginus turtinių nusikaltėlių ir bendrosios populiacijos duomenis, rastas Atvirumo patyrimui (O) skalės Idėjų (O5) ir Vertybių (O6) subskalių mažas skirtumas. Lyginant abiejų imčių Sutariamumo (A) skalės duomenis, rastas mažas Empatiškumo (A6) subskalės skirtumas, o skalės Tiesumo (A2) subskalės skirtumas vidutinio stiprumo.

Rezultatų aptarimas

Šiame darbe naudojamos NEO PI-R klausimyną siekėme nustatyti panašumus ir skirtumus tarp smurtinius bei turtinius nusikaltimus padariusių tiriamųjų grupių. Palyginus Nerimo (N1) ir Depresijos (N3) subskalių įverčius paaiškėjo, jog smurtinių nusikaltėlių abiejų subskalių įverčiai didesni, nei turtinių nusikaltėlių, o tai sutapo su S. Simanauskaitės ir R. Žukauskienės (2003) pateiktais rezultatais. Tačiau mūsų vidurkių skirtumas statistiškai nėra reikšmingas. Mūsų atveju statistiškai reikšmingas

Ekstraversijos (E) skalės Aktyvumo (E4) subskalės įverčių skirtumas. Turtinių nusikaltėlių šie įverčiai aukštesni nei smurtinių. Turtiniai nusikaltėliai yra aktyvesni, labiau nei smurtiniai nusikaltėliai orientuoti į veiksmą ir linkę rizikuoti. Atvirumo patyrimui (O) skalės Jausmų (O3) ir Veiklos (O4) subskalių skirtumas statistiškai reikšmingas ir turtinių nusikaltėlių įverčiai aukštesni. Kitaip tariant, turtiniai nusikaltėliai labiau žingeidūs, geriau nei smurtiniai nusikaltėliai supranta savo jausmus. Turtiniai nusikaltėliai labiau įžvalgūs, palyginti su kita tiriamųjų grupe jiems labiau patinka nuotykių. Sąmoningumo (C) skalės subskalių Kompetencija (C1) ir Savidrausmė (C5) įverčiai skyrėsi statistiškai reikšmingai. Turtiniams nusikaltėliams labiau nei smurtiniams būdinga savidisciplina, valdyti impulsus, juos nukreipti tinkama linkme. Gauti rezultatai patvirtina D. Fisher ir kt. (1999) tyrimo rezultatus. Turtinis nusikaltėlis nesielgia impulsyviai, jis geba laikytis taisyklių siekdamas savo tikslų. Kaip jau ir minėjome anksčiau, jo „įrankis“ – apgaulė ir sukčiavimas, bet ne smurtas arba jėgos panaudojimas.

Palyginus abiejų tiriamųjų grupių NEO P-R klausimyno skalių ir subskalių rezultatus su bendrosios populiacijos rezultatais paaiškėjo, jog daugiausia statistiškai reikšmingų skirtumų su bendraja populiacija turi turtinius nusikaltimus darantys. Sąmoningumo (C) skalėje pastebėtas nors ir mažas, bet statistiškai reikšmingas skirtumas. Šios skalės turtinių nusikaltėlių įverčiai didesni nei bendrosios populiacijos. Taip pat mažas statistiškai reikšmingas Šilumos (E1), Visuomeniškumo (E2), Aktyvumo (E4), Sužadavimo siekimo (E5), Teigiamų emocijų (E6), Depresijos (N3), Impulsyvumo (N5), Idėjų (O5), Vertybių (O6), Empatiškumo (A6) subskalių skirtumas. Kitaip tariant, turtinius nusikaltimus darančių asmenų didesnė negu bendrosios populiacijos savidisciplina, tikslo siekis, jie tvarkingesni, skrupulingesni ir linkę planuoti. Palyginti su pastaraisiais turtiniai nusikaltėliai labiau siekia sužadavimo, yra aktyvesni, jiems labiau patinka būti tarp žmonių. Turtinių nusikaltėlių aukštesni nei bendrosios populiacijos įverčiai Tvarkos (C2), Tikslo siekimo (C4) ir Savidrausmės (C5) subskalėse. Skirtumas vidutinis, statistiškai reikšmingas. Tiesumo (A2) subskalės įverčiai statistiškai reikšmingai skiriasi. Skirtumas vidutinis. Bendrosios populiacijos rezultatai aukštesni nei turtinių nusikaltėlių.

Mažas statistiškai reikšmingas skirtumas pastebimas tarp bendrosios populiacijos ir smurtinius nusikaltimus padariusių Ekstraversijos (E) ir Atvirumo patyrimui (O) skalėse, taip pat Visuomeniškumo (E2), Veiklos (O4), Kompetencijos (C1) bei Tvarkos (C2) subskalėse. Didžiausias ir vidutinis skirtumas Teigiamų emocijų subskalėje (E6). Bendrosios populiacijos įverčiai didesni nei smurtinius nusikaltimus padariusių. Nustatytas vidutinis pažeidžiamumo subskalės (N4) skirtumas. Šioje skalėje smurtinių nusikaltėlių įverčiai aukštesni.

Atliktas tyrimas turi keletą ribotumų. Visų pirma, buvo neįmanoma stebėti tiriamojo būsenos ir kontroliuoti, kaip buvo pildomas klausimynas. Autoriai neturėjo tiesioginio kontakto su tiriamaisiais. Klausimynas kiekvienam respondentui buvo paliekamas pildyti. Antra, „baltųjų apykaklių“ nusikaltimų padariusių žmonių atranka vyko ne atsitiktiniu būdu, o buvo tiriami tie, kurie tuo metu atliko bausmę. Ši priežastis galėjo turėti įtakos tyrimo rezultatams. Trečia, šiuo metu intensyviai diskutuojama dėl asmenybės bruožų stabilumo (John, 1999; Srivastava, 2008). „Didžiojo penketo“ metodikos autorių R. McCrae ir P. Costa (1997) nuomone, pokyčiai po 30-ies metų praktiškai neįmanomi, o jeigu ir atsitinka, tai yra greičiau išimtis, nei taisyklė. Kinta paauglių ir jaunųjų suaugusių asmenybė. Taigi šio tyrimo ribotumas – didelis tiriamųjų amžiaus intervalas. Jauniausias tiriamasis buvo 23 metų, o vyriausias – 62.

Kalbant apie siaurą nusikalstamą veiklą, kaip tiriamuoju atveju – turtinius ir smurtinius nusikaltimus, būtų vertinga tirti mažesnę amžiaus intervalą. Tikėtina, jog tada būtų atskleistas grynesnis ir tikslesnis vaizdas.

Išvados

Palyginus NEO P-R klausimyno abiejų tiriamųjų grupių rezultatus ir nustačius statistiškai reikšmingus skirtumus galima teigti, jog smurtinius bei turtinius nusikaltimus padarančiųjų asmenybės skiriasi, nors kiekybiniai skirtumai nežymūs.

Palyginus turtinių ir smurtinių nusikaltėlių NEO P-R klausimyno įverčius su bendraja populiacija pastebimas mažas arba vidutinis statistiškai reikšmingas skirtumas. Turtinius nusikaltimus padarančiųjų skyrėsi Sąmoningumo skalės ir Šilumos, Visuomeniškumo, Aktyvumo, Sužadavimo siekimo, Teigiamų emocijų, Depresijos, Impulsyvumo, Idėjų, Vertybių, Empatiškumo, Tiesumo, Tvarkos, Tikslo siekimo, Savidrausmės subskalių įverčiai. Tarp bendrosios populiacijos ir smurtinius nusikaltimus padariusių statistiškai reikšmingas skirtumas pastebėtas Ekstraversijos, Atvirumo patyrimui skalėse bei Visuomeniškumo, Veiklos, Kompetencijos, Tvarkos, Teigiamų emocijų, Pažeidžiamumo subskalėse. Turtiniai nusikaltėliai pagal asmenybės bruožų įverčius labiau skyrėsi nuo bendrosios populiacijos nei smurtiniai.

Literatūra

1. Alalehto, T. Economic Crime: Does Personality Matter? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 2003, 47: 335–355.
2. Aleixo, P. A.; Norris, C. E. Personality and Moral Reasoning in Young Offenders. *Personality and Individual Differences*. 2000, 28: 609–623.
3. Ashton, M. C.; Lee Kibeom. Psychopathy, Machiavellianism, and Narcissism in the Five-Factor Model and the Hexaco model of Personality structure. *Personality and Individual Differences*. 2005, 38: 1571–1582.
4. Babachinaitė, G. Saugumo jausmo ir nusikaltimų baimės raida Lietuvoje. *Jurisprudencija*. 2006, 79: 25–30.
5. Blickle, G.; Schlegel, A.; Fassbender, P.; Klein, U. Some Personality Correlates of Business White-Collar Crime. *Applied Psychology: an International Review*. 2006, 55: 220–233.
6. Caspi, A.; Moffitt, T. E.; Silva, P. A.; Stouthamer-Loeber, M.; Krueger, R. F.; Schmutte, P. S. Are some people crime-prone? Replications of the personality-crime relationship across countries, genders, races, and methods. *Criminology*. 1994: 163–196.
7. Cohen, J. *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd ed.). New York: Lawrence Earlbaum Associates, 1988.
8. Eysenck, S. & Eysenck, H. Personality differences between prisoners and controls. *Psychological Reports*. 1977, 40: 1023–1028.
9. Fisher, D.; Beech, A.; Browne, K.. Comparison of Sex Offenders to Nonoffenders on Selected Psychological Measures. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 1999, 43: 473–491.
10. Goldberg, L. R. The Development of Markers for the Big-Five Factor Structure. *Psychological Assessment*. 1992, 4: 26–42.
11. Gudjonsson, G. H.; Sigurdsson, Jon F. Differences and Similarities between Violent Offenders and Sex Offenders. *Child Abuse & Neglect*. 2000, 24: 363–372.
12. Henry, S.; Lanier, M. (ed.). *What Is Crime?* New York: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2001.
13. John, O.; Srivastava, S. The Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Theoretical Perspectives. In Pervin L., John O. (Eds.) *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed.). New York: Guilford, 1999: 102–138.
14. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas (Baudžiamasis kodeksas). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
15. Listwan, S. J.; Voorhis, P.; Ritchey, P. N. Personality, Criminal Behavior, and Risk Assessment: Implications for Theory and Practice. *Criminal Justice and Behavior*. 2007, 34: 60–75.
16. McCrae, R. R.; Costa, P. T. Personality Trait Structure as a Human Universal. *American Psychologist*. 1997, 52: 509–516.
17. Miller, J. D.; Lynam, D.; Leukefeld, C. Examining Antisocial Behavior Through the lens of the Five Factor Model of Personality. *Aggressive behavior*. 2003, 29: 497–514.
18. Shapiro, S. P. Collaring the Crime, not the Criminal: Reconsidering the Concept of White-Collar Crimes. *American Sociological Review*. 1990, 55: 346–365.
19. Simanauskaitė, S.; Žukauskienė, R. Seksualinių nusikaltėlių asmenybės ypatumai pagal penkių didžiųjų veiksnių modelį. *Jurisprudencija*. 2003, 42: 109–120.
20. Žukauskienė, R.; Barkauskienė, R. Lietuviškosios NEO PI-R versijos psichometriniai rodikliai. *Psichologija*. 2006, 33: 7–21.

COMPARISON OF THE PERSONAL CHARACTERISTICS OF VIOLENT AND ECONOMIC OFFENDERS

Renata Mackonienė

Mykolas Romeris University

Prof. Dr. Rita Žukauskienė

Mykolas Romeris University

Summary

Scientists from various countries are interested in the research into criminal activity. Much of the research is focused on the analysis of the link between criminal activity and personality traits. The present article examines the difference between the personality traits of offenders who committed violent and economic crimes. The NEO PI-R questionnaire was distributed to 85 convicts, 34 of whom have been sentenced for an economic crime and 51 for a violent crime. After the comparison of NEO PI-R questionnaire scale values, a statistically significant difference was found in the scales of Openness to experience (O), Extraversion (E) and Conscientiousness (C), and the subscales of Feelings (O3), Actions

(O4), Activity (E4), Competence (C1) and Self-Discipline (C5). The values were higher for economic offenders.

The comparison between the two groups and the general population showed that both groups of offenders differ little or moderately from the general population. Economic offenders have more scales with little or moderate difference from the general population than violent offenders. A slight difference between the general population and violent offenders is observed as well.

Keywords: personality traits, violent offenders, economic offenders, Five Factors Model, NEO PI-R.